

Гораздо меньше кузнецы Жемайтии применяли трехполосную сварку (2 железные полосы и стальная посередине в качестве лезвия) — 10,63% (10 из 94). В процентном отношении почти соответствуют изделиям данного периода со всей территории Литвы (11,19%). Если в других могильниках Литвы при изготовлении топоров обнаружена трехполосная сварка, то в Жемайтии — при изготовлении клинков 6 ножей, 1 меча и лезвий 2 топоров.

Неравномерно трехполосная сварка применялась и на территории Жемайтии. В восточном ее ареале в могильнике Кайренеляй найдены 3 таким образом изготовленных изделия, а в Пашушвис (в 20 км южнее Кайренеляй) их совсем нет. Наибольшее количество (16,6%) таких изделий найдено в западном ареале Жемайтии (могильник Пожере, датируемый VII—VIII вв.). В период IX—XIII вв. трехполосной сваркой на территории Литвы изготовлено 19,8% всех исследованных изделий, значит, такое явление вполне естественно — чем ближе к рубежу II тысячелетия, тем больше изделий, изготовленных трехполосной сваркой.

Обзор вышеупомянутых технологических приемов показывает, что кузнецы Жемайтии изготавливали железные изделия разнообразными способами — от самых простейших до до-

вольно сложных. У отдельных кузнецов чувствуются разнообразные стили и своя манераковки металла, что в конечном счете зависело от их навыков в области кузнечного дела и, конечно, от качества и сорта металлов (железа, стали и т. д.).

В отдельных местностях Жемайтии кузнецы применяли только характерные для того ареала приемы, хотя знали и изредка использовали менее характерные. Так, кузнецы из окрестностей Пашушвис при изготовлении железных изделий широко применяли науглероживание, двухполосную сварку, ковали изделия из «пакетного» сырья. А кузнецы Пожере наряду с вышеуказанными приемами применяли трехполосную сварку, ковали изделия из железа, т. е. технологические приемы их были более разнообразные. Кузнецы из окрестностей Кайренеляй широко применяли двухполосную сварку, ковали изделия из «пакетного» сырья, а кузнецы из окрестностей Саугиняй и Мауджэрай больше изделий ковали из «пакетного» сырья. Но кузнецы знали и применяли другие технологические приемы (табл. 1). Сравнивая навыки и знания кузнецов Жемайтии, качество изготовленных ими изделий с изделиями остальной части Литвы данного периода, отметим довольно высокий уровень кузнечного дела на территории Жемайтии, сравнимый с его состоянием в отдельных областях взморья и Центральной Литвы.

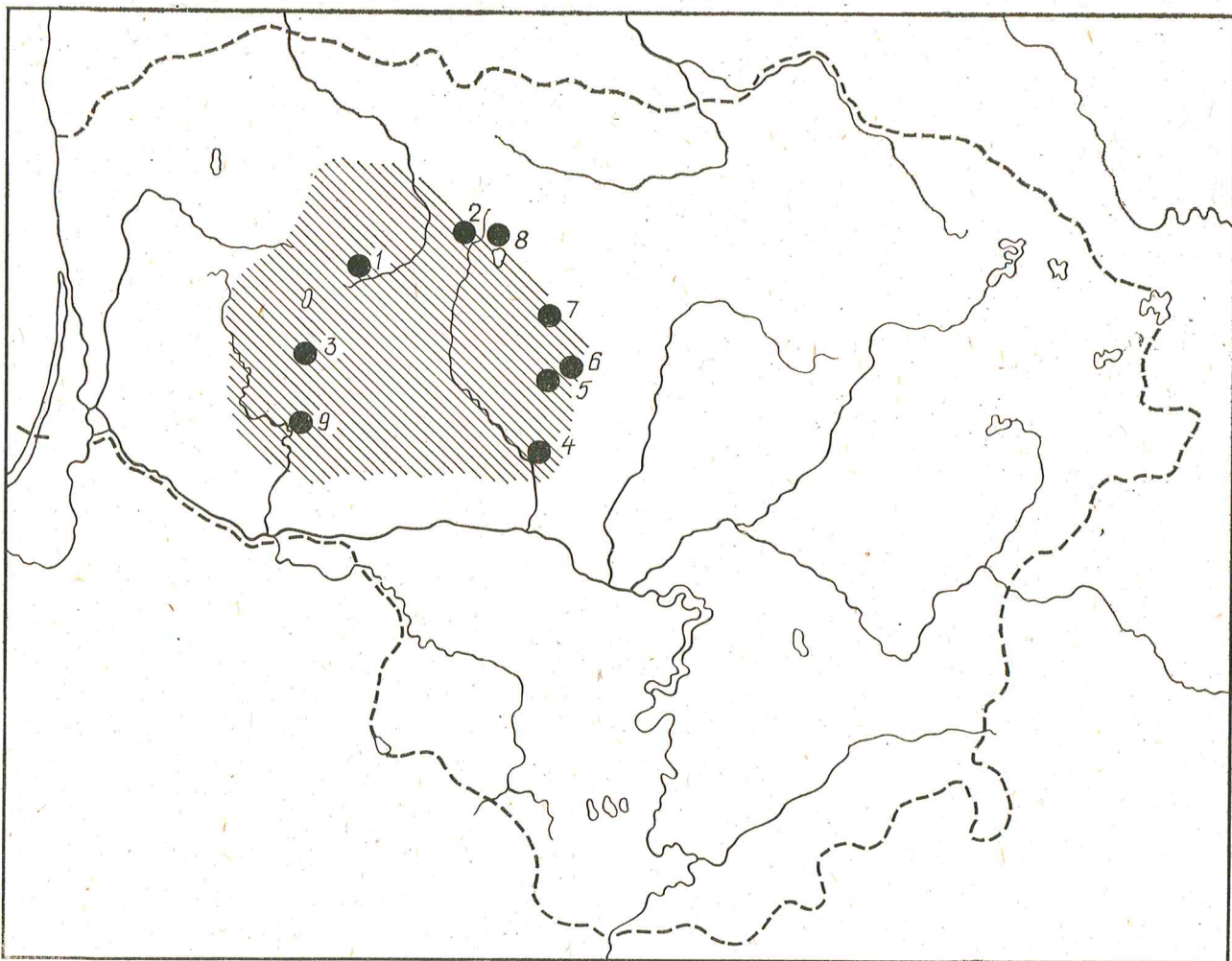
III—XI a. ŽEMAICIAI KRANILOGIJOS ASPEKTU

GINTAUTAS ČESNYS

Žemaičių kraniologinė medžiaga iki šiol menkai nagrinėta, nors jos duomenys yra labai svarbūs baltų tautų etninės istorijos problemai kompleksiskai spręsti. R. Denisova apdorojo iki jos sukauptus duomenis iš Žemaitijos, sudarė jungtines II—IV a. pilkapynų (Raginėnai, Radviliškio raj., Noruišiai, Kelmės raj., Berčiūnai, Panevėžio raj.) ir III—XI a. plokštinių kapinynų (Upytė, Panevėžio raj., Pašušvys, Kėdainių raj., Linksmučiai, Pakruojo raj.) serijas ir davė bendrą jų morfologinę charakteristiką (Денисова Р. Я., 1975, с. 157—158). Deja, mūsų manymu, toks sujungimas nepagrįstas. Pirma, II—IV a. pilkapynų kaukoles vargu ar galima laikyti žemaitiškomis, nes jos gautos iš plataus mūsų eros pradžios pilkapių kultūros arealo, kurio tikrai vakarinėje dalyje vėliau, I m. e. tūkstantmečio viduryje, išsiskiria žemaičiai (Таутавичюс А. З., 1980, с. 81, рис. 2). Taigi geriausiu atveju tik dalį kaukolių galima būtų laikyti prožemaitiškomis. Antra, III—XI a. se-

rija taip pat nėra griežtai žemaitiška, nes Upytės III—V a. kapinynas yra iš pilkapių kultūros srities ir vidurio Lietuvos plokštinių kapinynų arealo paribio, kuris I m. e. tūkstantmečio antroje pusėje greičiausiai buvo gyvenamas vakarų aukštaičių, o Linksmučių VII—XI a. kapinynas yra iš tos teritorijos, kur tada gyveno žiemgaliai ar sėliai, ir tik Pašušvio V—VIII a. kapinyną galima skirti žemaičių ir aukštaičių paribiui (Таутавичюс А. З., 1980, с. 83, рис. 3). Pagaliau ir dėl tokio ilgo laiko intervalo (8 šimtmečiai!) kaukolių iš minėtų paminklų negalima jungti. Taigi iki šiol aprašytos 2 serijos atstovauja ne žemaičiams, o chronologine ir gentine prasme margai I m. e. tūkstantmečio antropologinei medžiagai.

Per pastarųjų metų archeologinius kasinėjimus sukaupta nemaža antropologinės medžiagos iš I m. e. tūkstantmečio antros pusės žemaičių arealo, ypač iš žemaičių ir vakarų aukštaičių paribio (1 lent., pav. 1). 280 sveikų ir fragmen-

1 pav. Tyrinėti laidojimo paminklai: 1 — Maudžiorai, 2 — Sauginiai, 3 — Pagrybis, 4 — Gėluva, 5 — Pašušvys, 6 — Plinkaigalis, 7 — Kairėnėliai, 8 — Jakštaičiai-Meškiai, 9 — Saukėnai (užbrūkšniuota spėjama senoji žemaičių teritorija)

tiškų kaukolių leidžia panagrinėti žemaičių antropologinį tipą, ieškoti jo galimų sąsajų su mūsų eros pradžios pilkapių kultūros žmonėmis. Toks ir yra šio straipsnio tikslas.

Žemaičių arealui atstovauja 4 kapinynai — Maudžiorai, Sauginiai, Saukėnai ir Pagrybis. Kaukoles iš IV—V a. Maudžiorų aptarėme atskirame darbe (Česnys G., 1981). Čiagi pravartu jas panagrinėti greta kitos žemaičių medžiagos, juoba kad Maudžioruose šalia IV—V a. kapų pastaraisiais metais iširta ir VIII—IX a. kapų (Valatkienė L., 1980, p. 89—92). Taigi įdomu pasekti tos pačios vietovės gyventojų fizinį tipą per ilgesnį laiko tarpą. Šis paminklas dar nebaigtas kasinėti, iš jo galima tikėtis daugiau vertingų duomenų. Iš Pagrybio V—VII a. kapinyno, baigto kasinėti 1982 m., surinkta daug gerai išlikusių kaulų¹. Labai vertingas ir Sau-

kėnų paminklas, kurį 1981 m. pradėjo tirti J. Stankus ir E. Jovaiša, o darbus tęsia pastarasis archeologas. Tik gaila, kad kapai labai sunykę. Vėlesnio laiko Žemaitijai atstovauja V. Urbanavičiaus kasinėtas Jakštaičių-Meškių kapinynas. Prijungus 2 fragmentiškas V—VI a. kaukoles iš Sauginių (Merkevičius A., 1974, p. 58—63), susidaro 134 kaukolių kolekcija iš Žemaitijos.

Didžiausias žemaičių ir vakarų aukštaičių paribio laidojimo paminklas Plinkaigalis dar nebaigtas kasinėti (Jovaiša E., 1978, p. 167—174; Kazakevičius V., 1980, p. 80—83), tačiau 1977—1982 m. čia aptiktos 133 suaugusių žmonių labai gerai išlikusios kaukolės. Kelių šimtų metrų atstumu nuo Plinkaigalio buvo Pašušvio kapinynas, gerokai suardytas 1900—1901 m. (Zaborski A., 1906, p. 145—148). Šio paminklo antropologiniai radiniai buvo patekę į Varšuvos

¹ Ekspedicijai vadovavo ist. m. kand. L. Vaitkuskienė.

archeologijos muziejų, o dabar yra Vroclave, Lenkijos Mokslų Akademijos antropologijos skyriuje. B. Miškevičius paskelbė 4 vyrų ir 2 moterų iš Pašušvio kaukolių individualius matmenis (Miszkievicz B., 1956, p. 34—42), kuriais naudojosi ir Denisova (Денисова Р. Я., 1975, c. 157—158). 1977 m. straipsnio autoriui pavyko kaukoles iš Pašušvio permatuoti pagal plačią kranimetrinių požymių programą, apimančią ir veido profiliuotės kampus. B. Miškevičiaus nustatyti matmenys nepakeisti, ir šiame darbe jais remiamasi. Prijungus V—VI a. 2 vyrų kaukoles iš Gėluvos (Česnys G., Urbanavičius V., 1978, p. 158—162) ir 5 moterų — iš Kairėnėlių (Stankus J., 1978, p. 164—167; 1980, p. 78—80), susidaro 146 kaukolių kolekcija iš žemaičių ir vakarų aukštaičių paribio.

Kranimetriniam naudota R. Martino metodika (Martin R., Saller K., 1957—1959), medžiaga apdorota įprastiniais variacinės statistikos metodais Vilniaus valst. V. Kapsuko universiteto skaičiavimo centre. Metrinių požymių aritmetinių vidurkių skirtumo patikimumui nustatyti taikytas Fišerio kriterijus (Плохинский Н. А., 1970, c. 134), vidutinių kvadratinų nukrypimų dydis vertintas iš jų kvadratų santykio su standartinių kvadratinų nukrypimų vidutinių reikšmių kvadratais².

Atskirų laikotarpių žemaičių kraniloginė medžiaga (2 ir 3 lent.) gerokai skiriasi. Kaukolės iš visų ankstyvųjų kapinynų — Šaukėnų, IV—V a. Maudžiorų ir Sauginių — yra gracilios. Nors pagal pasaulinę rubrikaciją³ ankstyvosios yra ilgokos, siauros ir vidutinio aukščio, tačiau smegeninės gracilumas ypač išryškėja tada, kai jas gretiname su Pagrybio, Jakštaičių-Meškių ir vėlyvosiomis Maudžiorų kaukolėmis. Pastarųjų smegeninė labai ilga, siaura ir aukšta. Visų serijų smegeninės forma vienoda — griežtai dolichokraninė. Ankstyvųjų Maudžiorų kaukolių veidas aiškiai gracilus ir lyginant pagal pasaulinę rubrikaciją (dauguma matmenų maži), ir su kitomis žemaičių serijomis (veido matmenys dažniausiai vidutinio dydžio). Visoms serijoms bendra yra: siaurokas veidas (ankstyvųjų Maudžiorų — siauras, kitų — vidutinio pločio), eurienija, plačios ir žemos akiduobės, chamekonchija ir mezorinija, gerai išvešėjusi nosies šaknis (dakrialinis rodiklis dažniausiai didelis, tik vėlyvųjų Maudžiorų — vidutinis, o simotinis — dažniausiai vidutinis, tik Sauginių — didelis),

² Vidutinių kvadratinų nukrypimų skirtumo patikimumo formulę žr.: Лакин Г. Ф. Биометрия.— М., 1968, с. 131; vidutinių kvadratinų nukrypimų standartinės reikšmės imtos iš: Алексеев В. П., Дебеч Г. Ф. Краниометрия.— М., 1964, с. 123—127.

³ Dydžių kategorijos pasaulio mastu duotos knygoje Алексеев В. П., Дебеч Г. Ф. Краниометрия, с. 114—122.

griežta horizontali veido profiliuotė (nazomaliarinis ir zigomaksiliarinis kampai maži arba labai maži). Moterų atskirų serijų morfologinės ypatybės, išskyrus retas išimtis, — tos pačios. Lyginant su kitomis serijomis, į akis krinta tai, kad ankstyvoji Maudžiorų moteris dar gracilesnė negu vyrai.

Turint tiek nedaug medžiagos, sunku pasakyti, ar ankstyvosios kaukolės iš Šaukėnų, Maudžiorų ir Sauginių laikytinos atskiru antropologiniu tipu, ar graciliu to paties dolichokraninio, palyginti siauraveidžio, chamekonchinio, ryškios profiliuotės tipo, kuriam atstovauja kaukolės iš Pagrybio, Jakštaičių-Meškių ir vėlyvųjų Maudžiorų, variantu. Žinoma, tai priklauso ir nuo vertinimo masto: visos Rytų Europos mastu tai, be abejonės, 2 to paties tipo variantai, o Rytų Pabaltijo ir ypač Lietuvos — juos galima laikyti ir atskirais tipais. Kol palyginimui neturime pakankamai duomenų iš kitų Žemaitijos vietų, kaip darbo hipotezę esame linkę išskelti teiginį, kad ankstyvųjų maudžioriškių ir šaukėniškių gracilų siauraveidį tipą galima laikyti atskiru.

Į serijas pažvelgus chronologiškai, aiškėja, kad ankstyvosios kaukolės (III—IV a. Šaukėnų, IV—V a. Maudžiorų, V—VI a. Sauginių) yra pačios graciliausios, vidurinio laikotarpio (V—VII a. Pagrybio) — jau masyvesnės, o vėlyvosios (VIII—IX a. Maudžiorų ir VIII—XI a. Jakštaičių-Meškių) — pačios masyviausios. Pagrybis morfologiškai yra lyg viduryje tarp dviem kraštiniam laikotarpiams atstovaujancios medžiagos. Išimtį sudaro Pagrybio bei Šaukėnų moteris, kurios apskritai sąlygiškai daug masyvesnės negu vyrai. Susidaro įspūdis, lyg ankstyvuosius žemaičius I m. e. tūkstantmečio viduryje laipsniškai būtų ėmę keisti kitokio, masyvesnio, tipo žmonės. Jis ypač sustiprėja, kai gretiname tame pačiame Maudžiorų kapinyne palaidotus IV—V ir VIII—IX a. žmones. Dauguma matmenų aiškiai skiriasi, bet dėl mažo kaukolių skaičiaus tas skirtumas statistiškai nepatikimas. Skirtumų išlieka ir tada, kai iš atskirų žemaitiškų serijų suformuojame trijų laikotarpių — III—IV, V—VII ir VIII—XI a. — rinktines serijas (4 lent.). Jos visos išeina gana homogeniškos: nė vieno požymio vidutinis kvadratinis nukrypimas patikimai nėra didesnis už standartinę reikšmę. Išanalizavus rinktinių serijų kranimetrinių požymių skirtumų patikimumą (8 lent.), matyti, kad vėlyvosios serijos žmonės, ypač vyrai, masyvūs, nors skirtumai kartais atrodo statistiškai nereikšmingi greičiausiai dėl mažo tyrimų skaičiaus.

Žemaičių ir aukštaičių paribio kraniloginė medžiaga gana gausi, tačiau serijos yra nevienodos apimties (5 lent.). Joms visoms būdinga masyvi smegeninė ir veidas, griežta dolichokra-

nija, reliatyviai platokas veidas, plačios, žemos akiduobės (išskyrus Pašušvį), ryški horizontali ir vertikali veido profiliuotė. Plinkaigalio kaukolių kolekcija dar gausės, todėl jos neliečiame, o kitas nedideles žemaičių ir aukštaičių paribio serijas jungiame į V—VIII a. rinktinę (6 lent.), nors Pašušvį geografiškai geriau tiktų jungti su Plinkaigaliu.

Ir vyrų, ir moterų abi paribio serijos labai homogeniškos (6 lent.): nė vieno požymio vidutinis kvadratinis nukrypimas patikimai ne didesnis už standartinį dydį, o daugumos net nesiekia standartinių kvadratinų nukrypimų apatinės ribos. Abiejų serijų tokie pat smegeninės ir veido matmenys, bendra forma, labai panašios ir kai kurios veido detalės. Ir vyrų, ir moterų masyvi (labai ilga, vidutinio pločio, aukšta), griežtai dolichokraninė smegeninė, vidutinio pločio ir aukščio (moterų rinktinės serijos — platus ir aukštas), mezeninis (moterų rinktinės serijos — sublepteninis) veidas, plačios ir žemos (Plinkaigalio abiejų lyčių — labai žemos) chamekonchinės akiduobės, vidutinių matmenų (vyrų rinktinės serijos — plati) mezeninė nosis, saikingai (Plinkaigalio vyrų — smarkiai) išsivysusi veide. Nosies šaknis gerai išvešėjusi: dakrialinis rodiklis didelis, o simotinis — didelis (Plinkaigalio vyrų ir rinktinės moterų) arba vidutinis (rinktinės vyrų ir Plinkaigalio moterų). Veido horizontali profiliuotė griežta: nazomaliarinis kampas mažas, o zigomaksiliarinis — labai mažas. Vis dėlto veido detalės šiek tiek skiriasi, ypač vyrų serijų. Antai rinktinės serijos vyrų didesnis santykinis akiduobių aukštis, absoliutus ir santykinis nosies plotis, mažesnis nosies kampas, simotinis rodiklis ir zigomaksiliarinis kampas. Nurodyti vyrų serijų skirtumai nereiškia, kad čia yra 2 skirtingi tipai. Vieni akiduobių ir nosies matmenys nėra svarbūs rasinei diagnostikai, be to, nors šie požymiai ir skiriasi, vis dėlto pasauliniu mastu abiejų serijų jie lieka tos pačios kategorijos, o vyrų ir moterų dažniausiai yra skirtingos krypties. Tai, kad rinktinės serijos simotinis rodiklis ir nosies kampas mažesni, dar nereiškia, jog nosies šaknies išvešėjimas ir veido profiliuotė silpnesnė, nes nazomaliarinis kampas likęs toks pat, o zigomaksiliarinis — net dar mažesnis negu Plinkaigalio serijos. Tie požymiai yra greičiausiai rinktinę sudarančių serijų vietiniai ypatumai. Šią mintį patvirtina tai, kad, suliejus visas žemaičių ir aukštaičių paribio kaukoles, susidaro gana vienalytė serija (7 lent.): nė vieno požymio vidutinis kvadratinis nukrypimas nėra patikimai per didelis, o daugumos nesiekia standartinių reikšmių apatinės ribos.

Sugretinus V—XI a. žemaičių ir V—VIII a. žemaičių ir aukštaičių paribio jungtines serijas (7

ir 8 lent.), galima pasakyti, kad paribio kaukolių didesni smegeninės matmenys, platesnis ir aukštesnis veidas, platesnės ir žemesnės akiduobės. Veido pločio, kaip svarbaus rasinės diagnostikos požymio, skirtumai šiuo atveju yra esminiai. Nosies šaknies išvešėjimas ir veido profiliuotės rodikliai patikimai nesiskiria, todėl į juos galima nekreipti dėmesio.

Toliau reikia atsakyti į tą patį klausimą, ar žemaičiai ir žemaičių bei aukštaičių paribio gyventojai priklauso skirtingiems tipams, ar tai to paties masyvaus dolichokraninio tipo siauraveidis ir plačiaveidis variantai. Rytų Europos mastu, žinoma, tai tik vieno tipo variantai, o Pabaltijo ir Lietuvos — juos patogiau laikyti skirtingais, nors ir artimais tipais. Taksonominio rango pakėlimas pateisintinas sprendžiant subtilius etnogenezės klausimus tokioje mažoje teritorijoje kaip Lietuva. Todėl gal kiek ir dirbtinai mes linkę atskirti tuos tipus, visai nemanydami, jog jie žymi genetiškai tolimus žmones.

Kadangi didžiausias mūsų darbe nagrinėjamų kapinynų dar nebaigtas kasinėti, tai neanalizuojame kraniometrinių požymių tarpgrupinės variacijos, nepateikiame, kaip esame pratę, nemėtinių požymių dažnumo. Iš anksčiau atliktos bendrosios morfologinės analizės aiškėja, kad I m. e. tūkstantmečio Zemaitijos ir jos rytinio paribio gyventojai nebuvo vienalyčiai. Sąlygiškai galima skirti 3 vietinius tipus — gracilų dolichokraninį siauraveidį, masyvų dolichokraninį plačiaveidį. Pirmajam atstovauja Saukėnų III—IV a. ir Maudžiorų IV—V a., antrajam — Pagrybio V—VII a., Maudžiorų VIII—IX a. ir iš dalies Jakštaičių-Meškių VIII—XI a., o trečiajam — žemaičių ir aukštaičių paribio paminklų medžiaga.

Dabar reikia atsakyti į klausimą, ar žemaičių ir jų paribio antropologiniai tipai turi atitikmenų kaimyninėse srityse. Ankstyvųjų maudžioriškų gracilumą esame jau anksčiau pažymėję (Česnys G., 1981), nurodydami, jog jie skiriasi iš to paties laikotarpio Lietuvos kraniologinės medžiagos. Šiuo metu gauta truputį duomenų iš Reketės, Kretingos raj., — iš IV—VII a. kuršių gyventos srities (9 lent.). Deja, jie labai fragmentiški (3 vyrų kaukolių daliniai matmenys), tačiau ir iš tos medžiagos galima spėti Reketės gyventojus buvus gracilius, panašius į ankstyvuosius žemaičius. Gracilaus tipo atitikmenų literatūroje radome ir daugiau. Antai iš maždaug to paties laiko kraniologinės medžiagos gracilumu jiems labai artima Lorenbergo prūsų serija ir rinktinė lyvių serija (9 lent.). Gaila, kad palyginimui nieko neturime iš I m. e. tūkstantmečio Latvijos Kuršo. Iš jo ir gretimų sričių yra tik truputis II tūkstantmečio duomenų. Šio laiko serijos, morfologiškai artimos ankstyviesiems

žemaičiams, yra iš vakarų Latvijos, buvusios lyvių teritorijos. Tai Jaunkandava ir Durbė (Kuršas), Dudinios ir Martinsala (Dauguvos delta) bei Palė (šiaurės vakarų Vidžemė). Visų jų trumpoka, žema smegeninė, siauras, vidutinio aukščio veidas. Žinoma, smegeninės matmenys galėjo pasikeisti dėl epochinės tendencijos. Tai ypač matyti iš smegeninės pločio didėjimo. Vadinasi, I m. e. tūkstantmečio šių sričių gyventojų smegeninė galėjusi būti kitokios formos. Tačiau mūsų nagrinėjamu klausimu svarbu tai, kad lyginamos su kitomis II tūkstantmečio Latvijos serijomis minėtos kaukolės taip pat skiriasi gracilumu ir siauru veidu (Денисова Р. Я., 1977, c. 111). Matyt, tokio tipo čia būta ir anksčiau — I m. e. tūkstantmetyje. Šį gracilų siauraveidį tipą R. Denisova sieja su senaisiais lyviais. Vis dėlto jo kilmės klausimo ji iki galo neišsprendžia, daro prielaidą, kad siauraveidis tipas galėjo plisti iš vakarų Dauguva, Aivieks- te ir Lielupe, ir kartu palieka išlygą, jog jo senumas kol kas negali būti nustatytas, nes trūksta I m. e. tūkstantmečio medžiagos iš Kuršo (Денисова Р. Я., 1977, c. 149—156). Kaukolės iš Saukėnų, Maudžiorų, Reketės ir Lorenbergo liudyti, kad šis palyginti gracilus siauraveidis tipas nuo seno užėmė baltų pajūrį. Tai kelia abejonių ir dėl tipo etninės priklausomybės. Pabaltijo finams iš seno yra būdingas platokas ir suplokštėjęs veidas (Денисова Р. Я., 1977, c. 131—146), o mūsų aptariamo gracilaus siauraveidžio tipo profiliuotė labai griežta. Todėl, atrodo, šio tipo nereikėtų genetiškai sieti su finų gentimi lyviais, o priešingai, būtų logiškiau lyvių antropologines savybes, kuriomis jie skiriasi nuo finų, aiškinti minėto tipo įtaka. Iš kur jis atsirado Baltijos pajūryje, kokį arealą užėmė ir koks jo tolesnis likimas, kol kas sunku spręsti.

Pagrybio ir vėlyvųjų Maudžiorų ir Jakštaičių-Meškių masyvios siauraveidės kaukolės turi daug analogijų I m. e. tūkstantmečio pradžios Lietuvos antropologinėje medžiagoje (9 lent.). Joms būdingu masyvumu, labai ilga, siaura ir aukšta smegenine, griežta dolichokranija, siauroku, vidutinio aukščio veidu, griežta veido profiliuote pasižymėjo II—V a. vidurio Lietuvos plokštinius kapinynus ir pilkapius palikę žmonės. Panašaus tipo buvo ir V—VII a. žiemgaliai (9 lent.). Taigi šio tipo arealas I m. e. tūkstantmečio pirmoje pusėje buvo gana platus — visa vidurio ir šiaurės Lietuva — tarp Šventosios, Neries žemupio, Nemuno vidurupio bei Dubysos ir Ventos aukštupio. Greičiausiai jis galėjo nusidriekti ir į pietinę Žiemgalą. Palyginus IV—V ir VIII—IX a. Maudžiorų medžiagą (2 lent.), galima daryti prielaidą, kad I m. e. tūkstantmečio antroje pusėje šis tipas galėjo pasistūmėti į vakarus, į gracilaus siauraveidžio tipo arealą.

Masyvaus dolichokraninio plačiaveidžio tipo, kurį nustatėme žemaičių ir aukštaičių paribyje, atitikmenų I m. e. tūkstantmečio Lietuvoje taip pat yra (9 lent.), tačiau jų aptikta ne ankstyvesnėje kaip V a. medžiagoje, be to, gautoje iš šiaurės rytų Lietuvos. Tai V—VI a. Griniūnai, Panevėžio raj., V a. Obeliai, Ukmergės raj., ir V—VI a. rytų Lietuvos pilkapių kultūros rinktinė serija. Verta dėmesio ir tai, kad šis tipas pasitaiko ir rytų Latvijoje, Latgaloje (VII—X a. Lejasbitenai). Taigi jo rytinė lokalizacija akivaizdi. Apie jo senumą, arealą ir kilmę kol kas spręsti neįmanoma, nes nežinome, kaip atrodė brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonės — į rytus gyvenusios baltų gentys. Netiesiogiai apie gentis, gyvenusias į rytus nuo Lietuvos rytų sienos, galima spręsti iš vėlesnių duomenų. Antai XI—XIII a. Polocko krivičiai bei dregovičiai ir radimičiai iš Baltarusijos, buvusios brūkšniuotosios keramikos kultūros srities, taip pat buvo masyvūs dolichokraniniai plačiaveidžiai (9 lent.). T. Aleksejeva (Алексеева Т. И., 1973, c. 269) kai kurių rytų slavų genčių masyvumą, platų veidą, griežtą profiliuotę laiko baltų įtakos padariniu. Taigi galima manyti, kad I m. e. tūkstantmetyje rytinės baltų gentys buvo plačiaveidės. Nespręsdami šio tipo senumo Lietuvos teritorijoje klausimo, remdamiesi dabar turima kranio- logine medžiaga, galime pasakyti, kad I m. e. tūkstantmečio viduryje ir antroje pusėje masyvūs plačiaveidžiai baltai pasistūmia į vakarus — į buvusio pilkapių ir vidurio Lietuvos plokštinių kapinynų siauraveidžių žmonių arealo rytinę dalį. Vakarinėje šio proceso nepaliestoje siauraveidžių arealo dalyje formuojasi žemaičių gentys.

Kas vertė baltų gentis I m. e. tūkstantmečio viduryje slinkti į vakarus, pasakyti kol kas sunku. Kaip prielaidą galima iškelti mintį, jog tai galėjo būti tolimas etninių procesų, susijusių su tautų kraustymusi Rytų Europoje, atgarsis, o vėliau — rytinių baltų genčių slavizacijos rezultatas.

Išvados: 1. III—XI m. e. a. žemaičiams buvo būdingi 2 vietiniai artimi antropologiniai tipai — gracilus siauraveidis ir masyvus siauraveidis, o žemaičių ir aukštaičių paribyje gyveno aukštaičiams artimesni masyvūs plačiaveidžiai žmonės.

2. I m. e. tūkstantmečio viduryje ir antroje pusėje žemaičiai formavosi gracilaus siauraveidžio ir masyvaus siauraveidžio antropologinio tipo sandūroje, pastarajam slenkant į vakarus.

3. Masyvaus plačiaveidžio tipo atsiradimas žemaičių ir aukštaičių paribyje sietinas su jo slinkimu iš rytų į buvusią pilkapių sritį — į masyvių siauraveidžių žmonių arealo rytinę pusę.

1 LENTE LĒ. ISTIRTA III—XI a. ZEMAICIŲ IR JU
RYTINIO PARIBIO KRANIOLOGINĖ MEDŽIAGA

Kapiny- nas	Rajonas	Archeologas, metai	Da- tuotė (a.)	Sau- goji- mo vieta	Ištirta kaukolių		
					♂	♀	kar- tu
Saukėnai	Tauragės	E. Jovaiša, J. Stankus, 1981—1982	III— IV	VVU AHE	8	3	11
Maudžio- rai	Kelmės	V. Valatka, 1964—1966	IV— V	—, —	3	1	4
Maudžio- rai	Kelmės	L. Valatkienė, 1978—1980	VIII— IX	—, —	12	11	23
Sauginiai	Šiaulių	A. Merkevi- čius, 1973	V— VI	—, —	2	—	2
Pagrybis	Silalės	L. Vaitkuns- kienė, 1980— 1982	V— VII	—, —	39	38	77
Gėluva	Raseinių	V. Urbanavi- čius, 1974	V— VI	—, —	2	—	2
Kairėnėliai	Radviliš- kio	J. Stankus, 1977—1978	V— VI	—, —	—	5	5
Pašušvys	Kėdainių	A. Zaborskis, 1900—1901	V— VIII	Vroc- lavas, MA	4	2	6
Plinkaiga- lis	Kėdainių	E. Jovaiša, V. Kazakevi- čius, 1977— 1982	V— VI	VVU AHE	74	59	133
Jakštaičiai- Meškiai	Siaulių	V. Urbanavi- čius, 1974, 1982	VIII— XI	—, —	11	6	17

Iš viso 155 125 280

2 LENTE LĒ. III—XI a. ZEMAICIŲ KRANIOLOGINĖ
MEDŽIAGA (VYRŲ KAUKOLĖS)

Nr.	Požymis	Sau- kėnai III— IV a.	Mau- džio- rai IV— V a.	Sau- giniai V— VI a.
1	Smegeninės ilgis	186,4(8)	186,3(3)	187,5(2)
8	Smegeninės plotis	135,2(8)	135,3(3)	134,0(2)
8 : 1	Smegeninės rodiklis	72,7(8)	72,8(3)	71,5(2)
17	Smegeninės aukštis	136,0(7)	132,5(2)	145,0(2)
45	Veido plotis	130,7(6)	127,7(3)	—
48	Veido viršaus aukštis	68,6(8)	68,5(2)	—
48 : 45	Veido viršaus rodiklis	53,6(6)	54,8(2)	—
51	Akiduobės plotis	43,3(8)	42,7(3)	—
52	Akiduobės aukštis	31,1(8)	32,0(3)	—
52 : 51	Akiduobės rodiklis	71,8(8)	74,9(3)	—
54	Nosies plotis	24,0(7)	24,0(3)	26,0(1)
55	Nosies aukštis	51,6(7)	49,5(2)	—
54 : 55	Nosies rodiklis	46,7(7)	48,5(2)	—
75(1)	Nosies kampas	28,2(4)	—	—
DS : DC	Dakrialinis rodiklis	61,4(8)	56,8(2)	—
SS : SC	Simotinis rodiklis	48,6(8)	47,5(2)	54,7(1)
77	Nazomaliarinis kampas	135,3(4)	134,4(2)	136,8(2)
L zm'	Zigomaksiliarinis kampas	117,1(4)	—	—

2 LENTE LĒS TĖSINYS

Nr.	Požymis	Pagry- bis V— VII a.	Mau- džio- rai VIII— IX a.	Jakš- taičiai- Meš- kiai VIII— XI a.
1	Smegeninės ilgis	192,2(26)	193,2(12)	194,5(8)
8	Smegeninės plotis	137,4(26)	137,2(12)	135,6(8)
8 : 1	Smegeninės rodiklis	71,6(25)	71,1(12)	69,7(8)
17	Smegeninės aukštis	139,2(18)	140,3(7)	136,7(6)
45	Veido plotis	132,1(21)	131,0(8)	133,2(8)
48	Veido viršaus aukštis	70,4(18)	70,4(7)	70,3(7)
48 : 45	Veido viršaus rodiklis	53,1(17)	54,5(6)	53,1(7)
51	Akiduobės plotis	43,6(16)	43,4(8)	43,6(7)
52	Akiduobės aukštis	31,8(16)	32,6(7)	32,4(7)
52 : 51	Akiduobės rodiklis	73,0(16)	75,2(7)	74,4(7)
54	Nosies plotis	25,0(22)	25,6(10)	25,2(9)
55	Nosies aukštis	51,0(18)	51,2(8)	51,4(7)
54 : 55	Nosies rodiklis	49,2(18)	49,8(8)	49,2(7)
75(1)	Nosies kampas	27,9(12)	29,7(3)	29,5(6)
DS : DC	Dakrialinis rodiklis	57,5(13)	46,6(5)	60,2(5)
SS : SC	Simotinis rodiklis	49,6(18)	44,0(7)	47,9(5)
77	Nazomaliarinis kampas	138,7(21)	141,9(6)	135,0(6)
L zm'	Zigomaksiliarinis kampas	122,8(11)	125,3(4)	112,8(5)

3 LENTE LĒ. III—XI a. ZEMAICIŲ KRANIOLOGINĖ
MEDŽIAGA (MOTERŲ KAUKOLĖS)

Nr.	Požymis	Sau- kėnai III— IV a.	Mau- džio- rai IV— V a.	Pagry- bis V— VII a.	Mau- džio- rai VIII— IX a.	Jakš- taičiai- Meš- kiai VIII— XI a.
1	Smegeninės ilgis	185,5(2)	171,0(1)	183,8(27)	183,9(9)	181,2(5)
8	Smegeninės plo- tis	135,0(3)	133,0(1)	134,2(28)	132,3(8)	134,4(5)
8 : 1	Smegeninės ro- diklis	71,7(2)	77,8(1)	72,9(25)	72,4(8)	74,2(5)
17	Smegeninės aukštis	129,0(3)	125,0(1)	131,6(22)	132,0(4)	135,5(4)
45	Veido plotis	125,5(2)	117,0(1)	123,7(23)	122,2(8)	127,4(5)
48	Veido viršaus aukštis	66,0(2)	58,0(1)	66,5(16)	64,5(6)	62,6(5)
48 : 45	Veido viršaus rodiklis	52,6(2)	49,6(1)	53,9(15)	53,1(5)	49,9(4)
51	Akiduobės plotis	43,0(2)	43,0(1)	42,0(15)	41,8(5)	42,3(5)
52	Akiduobės aukš- tis	32,0(2)	30,0(1)	31,0(17)	30,9(5)	30,5(5)
52 : 51	Akiduobės rodik- lis	74,4(2)	69,8(1)	74,4(15)	73,9(5)	72,1(5)
54	Nosies plotis	25,2(2)	24,5(1)	24,1(20)	23,5(7)	24,0(5)
55	Nosies aukštis	49,0(2)	44,0(1)	48,7(16)	48,7(6)	47,6(5)
54 : 55	Nosies rodiklis	51,5(2)	55,7(1)	49,8(16)	47,4(6)	50,6(5)
75(1)	Nosies kampas	22,0(2)	—	24,0(12)	15,3(3)	33,0(1)
DS : DC	Dakrialinis ro- diklis	55,7(2)	—	57,4(13)	53,2(6)	57,1(3)
SS : SC	Simotinis rodik- lis	35,7(2)	—	39,8(16)	36,1(7)	40,9(3)
77	Nazomaliarinis kampas	141,8(2)	142,0(1)	138,7(19)	137,6(6)	139,1(5)
L zm'	Zigomaksiliarinis kampas	121,1(2)	123,3(1)	124,0(12)	126,8(3)	118,1(4)

4 LENTELĖ. ZEMAICIŲ SERIJŲ STATISTINIAI PARAMETRAI

Požymio Nr.*	Vyrų kaukolės									Moterų kaukolės								
	III—V a. (Saukėnai ir Maudžiorai)			V—VII a. (Pagrybis ir Sauginiai)			VIII—XI a. (Maudžiorai ir Jakštaičiai-Meškiai)			III—V a. (Saukėnai ir Maudžiorai)			V—VII a. (Pagrybis)			VIII—XI a. (Maudžiorai ir Jakštaičiai-Meškiai)		
	N	M±m	S	N	M±m	S	N	M±m	S	N	M±m	S	N	M±m	S	N	M±m	S
1	11	186,4±2,5	8,3	28	191,9±1,2	6,4	20	193,7±1,0	4,4	3	180,7±5,2	9,1	27	183,8±1,1	5,9	14	182,6±1,1	4,2
8	11	135,2±1,6	5,4	28	137,1±0,8	4,5	20	136,6±1,0	4,4	4	134,5±1,9	3,9	28	134,2±0,7	3,8	13	133,1±1,0	3,6
8 : 1	11	72,7±0,9	3,0	27	71,5±0,6	3,0	20	70,6±0,6	2,8	3	73,7±2,0	3,5	25	72,9±0,6	2,8	13	73,1±0,7	2,5
17	9	135,2±2,9	8,7	20	139,7±1,1	4,9	13	138,6±1,1	4,0	4	128,0±2,4	4,8	22	131,6±1,1	5,2	8	133,7±1,7	4,8
45	9	129,7±1,4	4,3	21	132,1±1,3	5,9	16	132,1±1,1	4,4	3	122,7±2,8	4,9	23	123,7±1,1	5,3	13	124,2±1,2	4,2
48	10	68,6±1,2	3,8	18	70,4±0,8	3,5	14	70,4±0,7	2,7	3	63,3±2,9	5,0	16	66,5±1,0	4,1	11	63,6±1,2	4,0
48 : 45	8	53,9±1,0	2,9	17	53,1±0,6	2,4	13	53,7±0,7	2,5	3	51,6±1,4	2,5	15	53,9±1,3	4,9	9	51,7±1,3	3,8
51	11	43,1±0,7	2,2	16	43,6±0,5	1,9	15	43,5±0,3	1,1	3	43,0±0,0	0,0	15	42,0±0,5	1,8	10	42,0±0,2	0,6
52	11	31,3±0,2	0,7	16	31,8±0,5	2,1	14	32,5±0,4	1,5	3	31,3±0,9	1,5	17	31,0±0,5	2,0	10	30,7±0,4	1,4
52 : 51	11	72,6±1,5	4,8	16	73,0±1,1	4,5	14	74,8±0,7	2,6	3	72,9±2,0	3,5	15	74,4±1,2	4,6	10	73,0±1,1	3,4
54	10	24,0±0,5	1,6	23	25,0±0,4	1,7	19	25,4±0,4	1,6	3	25,0±0,3	0,4	20	24,1±0,4	1,6	12	23,7±0,4	1,3
55	9	51,1±1,2	3,5	18	51,0±0,7	3,0	15	51,3±0,5	1,9	3	47,3±1,7	2,9	16	48,7±0,6	2,3	11	48,2±0,9	3,0
54 : 55	9	47,1±1,4	4,2	18	49,2±0,8	3,4	15	49,5±0,9	3,6	3	52,9±1,4	2,5	16	49,8±1,2	4,7	11	48,8±1,5	4,9
75(1)	4	28,2±1,7	3,5	12	27,9±1,3	4,6	9	29,6±2,1	6,2	2	22,0±2,0	2,8	12	24,0±1,7	5,8	4	19,7±4,5	9,1
DS : DC	10	60,5±2,3	7,4	13	57,5±2,5	9,1	10	53,4±3,6	11,2	2	55,7±2,4	3,4	13	57,4±2,9	10,3	9	54,5±1,8	5,4
SS : SC	10	48,4±2,3	7,4	19	49,9±2,3	10,1	12	45,6±2,7	9,3	2	35,7±3,4	4,8	16	39,8±2,4	9,7	10	37,5±3,4	10,9
77	6	135,0±1,4	3,3	23	138,5±0,6	3,1	12	138,5±1,7	5,9	3	141,9±0,0	0,0	19	138,7±1,2	5,1	11	138,3±1,1	3,8
L zm'	4	117,1±0,6	1,2	11	122,8±1,1	3,7	9	119,0±2,5	7,6	3	121,8±2,3	4,0	12	124,0±1,7	5,8	7	122,5±1,8	4,9

* Požymių pavadinimus žr. 2 ir 3 lentelėje.

5 LENTELĖ. I TUKSTANTMECIO VIDURIO AUKŠTAICIŲ IR ZEMAICIŲ PARIBIO KRANIOLIGINĖ MEDŽIAGA

Nr.	Požymis	Vyrų kaukolės		
		Plin-kaigalis V—VI a.	Gėluva V—VI a.	Pašūšvys V—VIII a.
1	Smegeninės ilgis	192,4(57)	194,0(2)	191,0(4)
8	Smegeninės plotis	139,1(57)	139,0(2)	139,7(4)
8 : 1	Smegeninės rodiklis	72,3(54)	71,6(2)	73,3(4)
17	Smegeninės aukštis	139,6(47)	140,5(2)	140,0(4)
45	Veido plotis	134,8(52)	136,0(2)	135,2(4)
48	Veido viršaus aukštis	72,8(53)	74,5(2)	69,7(4)
48 : 45	Veido viršaus rodiklis	54,0(51)	54,7(2)	51,6(4)
51	Akiduobės plotis	44,8(52)	44,5(2)	42,7(4)
52	Akiduobės aukštis	31,5(51)	31,5(2)	33,5(4)
52 : 51	Akiduobės rodiklis	69,9(51)	70,7(2)	78,4(4)
54	Nosies plotis	24,7(60)	26,5(2)	27,7(4)
55	Nosies aukštis	52,0(53)	56,5(2)	51,5(4)
54 : 55	Nosies rodiklis	47,5(53)	46,9(2)	53,9(4)
75(1)	Nosies kampas	30,2(43)	28,5(2)	25,7(4)
DS : DC	Dakrialinis rodiklis	59,5(42)	50,9(2)	57,4(4)
SS : SC	Simotinis rodiklis	50,2(51)	38,6(2)	37,1(4)
77	Nazomaliarinis kampas	138,1(48)	138,9(2)	137,7(4)
L zm'	Zigomaksiliarinis kampas	122,3(38)	119,1(1)	119,0(4)

5LENTELES TĖŠINYS

Nr.	Požymis	Moterų kaukolės		
		Plin-kaigalis V—VI a.	Kairėnėliai V—VI a.	Pašūšvys V—VIII a.
1	Smegeninės ilgis	186,9(52)	185,0(5)	185,0(2)
8	Smegeninės plotis	134,5(51)	134,6(5)	138,0(2)
8 : 1	Smegeninės rodiklis	71,9(48)	72,8(5)	73,8(2)
17	Smegeninės aukštis	135,2(41)	132,0(5)	137,5(2)
45	Veido plotis	125,8(47)	128,0(5)	127,5(2)
48	Veido viršaus aukštis	67,2(45)	69,5(4)	70,5(2)
48 : 45	Veido viršaus rodiklis	53,6(42)	54,6(4)	55,4(2)
51	Akiduobės plotis	42,4(44)	43,0(5)	40,5(2)
52	Akiduobės aukštis	30,8(47)	30,2(4)	33,5(2)
52 : 51	Akiduobės rodiklis	72,7(44)	70,4(4)	82,7(2)
54	Nosies plotis	24,9(48)	24,5(4)	24,0(2)
55	Nosies aukštis	48,2(47)	48,7(4)	51,5(2)
54 : 55	Nosies rodiklis	51,7(47)	50,4(4)	46,7(2)
75(1)	Nosies kampas	22,8(36)	19,3(3)	29,0(2)
DS : DC	Dakrialinis rodiklis	54,2(38)	53,8(4)	63,7(2)
SS : SC	Simotinis rodiklis	39,2(46)	36,0(4)	49,0(2)
77	Nazomaliarinis kampas	138,5(42)	139,1(5)	136,1(2)
L zm'	Zigomaksiliarinis kampas	123,7(30)	121,9(4)	125,4(2)

6 LENTELE. ZEMAIČIŲ IR AUKŠTAIČIŲ PARIBIO SERIJŲ STATISTINIAI PARAMETRAI

Požymio Nr.*	Vyrų kaukolės						Moterų kaukolės					
	Plinkaigalis V—VI a.			rinktinė serija V—VIII a. (Gėluva, Pašušvys)			Plinkaigalis V—VI a.			rinktinė serija V—VIII a. (Kairėnėliai, Pašušvys)		
	N	M±m	S	N	M±m	S	N	M±m	S	N	M±m	S
1	57	192,4±0,8	6,1	6	192,0±3,3	8,2	52	186,9±0,7	4,9	7	185,0±1,0	2,6
8	57	139,1±0,6	4,5	6	139,5±0,6	1,5	51	134,5±0,6	4,4	7	135,6±1,7	4,4
8 : 1	54	72,3±0,4	2,9	6	72,8±1,6	3,8	48	71,9±0,4	2,9	7	73,1±0,8	2,0
17	47	139,6±0,6	4,3	6	140,2±2,5	6,2	41	135,2±0,8	5,4	7	133,6±1,8	4,9
45	52	134,8±0,6	4,7	6	135,5±2,6	6,5	47	125,8±0,7	4,5	7	127,9±2,4	6,3
48	53	72,8±0,5	3,9	6	71,3±1,6	3,9	45	67,2±0,6	4,0	6	69,8±1,1	2,6
48 : 45	51	54,0±0,4	3,2	6	52,6±0,8	2,0	42	53,6±0,5	3,1	6	54,9±1,3	3,3
51	52	44,8±0,2	1,8	6	43,3±0,8	1,9	44	42,4±0,2	1,5	7	42,3±0,6	1,6
52	51	31,5±0,3	2,2	6	32,8±0,6	1,5	47	30,8±0,3	1,9	6	31,3±1,0	2,5
52 : 51	51	69,9±0,6	4,5	6	75,9±2,0	5,0	44	72,7±0,7	4,5	6	74,5±3,2	7,8
54	60	24,7±0,2	1,8	6	27,3±0,9	2,2	48	24,9±0,3	1,8	6	24,3±0,3	0,8
55	53	52,0±0,4	3,2	6	53,2±1,2	3,1	47	48,2±0,4	2,5	6	49,7±1,1	2,7
54 : 55	53	47,5±0,6	4,6	6	51,6±1,2	2,9	47	51,7±0,7	4,6	6	49,1±1,5	3,7
75(1)	43	30,2±0,8	5,3	6	26,7±1,1	2,8	36	22,8±0,9	5,7	5	23,2±2,4	5,4
DS : DC	42	59,5±1,0	6,6	6	55,3±3,5	8,6	38	54,2±1,1	7,1	6	57,1±3,5	8,5
SS : SC	51	50,2±1,5	10,5	6	37,6±1,1	2,7	46	39,2±1,3	8,6	6	40,4±3,2	7,9
77	48	138,1±0,6	4,5	6	138,1±0,7	1,7	42	138,5±0,6	3,8	7	138,3±1,8	4,9
L zm'	38	122,3±0,9	5,3	5	119,1±1,3	2,9	30	123,7±0,9	4,7	6	123,0±2,0	5,0

* Požymių pavadinimus žr. 2, 3 ir 5 lentelėje.

7 LENTELE. ZEMAIČIŲ IR PARIBIO SERIJŲ SUGRETINIMAS

Požymio Nr.*	Vyrų kaukolės									Moterų kaukolės								
	žemaičiai III—V a. (Saukėnai ir Maudžiorai)			žemaičiai V—XI a. (Pagrybis, Sauginiai, Maudžiorai ir Jakštaičiai-Meškiai)			žemaičių ir aukštaičių paribys V—VIII a. (Plinkaigalis, Gėluva, Pašušvys)			žemaitės III—V a. (Saukėnai ir Maudžiorai)			žemaitės V—XI a. (Pagrybis, Maudžiorai ir Jakštaičiai-Meškiai)			žemaičių ir aukštaičių paribys V—VIII a. (Plinkaigalis, Kairėnėliai, Pašušvys)		
	N	M±m	S	N	M±m	S	N	M±m	S	N	M±m	S	N	M±m	S	N	M±m	S
1	11	186,4±2,5	8,3	48	192,6±0,8	5,7	63	192,4±0,8	6,3	3	180,7±5,2	9,1	41	183,4±0,8	5,4	59	186,7±0,6	4,7
8	11	135,2±1,6	5,4	48	136,9±0,6	4,5	63	139,1±0,5	4,3	4	134,5±1,9	3,9	41	133,8±0,6	3,7	58	134,6±0,6	4,4
8 : 1	11	72,7±0,9	3,0	47	71,1±0,4	2,9	60	72,3±0,4	3,0	3	73,7±2,0	3,5	38	73,0±0,4	2,7	55	72,0±0,4	2,8
17	9	135,2±2,9	8,7	33	139,3±0,8	4,6	53	139,7±0,6	4,5	4	128,0±2,4	4,8	30	132,2±0,9	5,1	48	135,0±0,8	5,3
45	9	129,7±1,4	4,3	37	132,1±0,8	4,7	58	135,0±0,7	4,9	3	122,7±2,8	4,9	36	123,9±0,8	4,9	54	126,1±0,6	4,7
48	10	68,6±1,2	3,8	32	70,4±0,6	3,2	59	72,6±0,5	3,9	3	63,3±2,9	5,0	27	65,3±0,8	4,1	51	67,5±0,5	3,9
48 : 45	8	53,9±1,0	2,9	30	53,4±0,4	2,4	57	53,8±0,4	3,1	3	51,6±1,4	2,5	24	53,1±0,9	4,5	48	53,8±0,4	3,1
51	11	43,1±0,7	2,2	31	43,6±0,3	1,6	58	44,6±0,2	1,8	3	43,0±0,0	0,0	25	42,0±0,3	1,4	51	42,4±0,2	1,5
52	11	31,3±0,2	0,7	30	32,1±0,3	1,8	57	31,6±0,3	2,1	3	31,3±0,9	1,5	27	30,9±0,3	1,8	53	30,9±0,3	2,0
52 : 51	11	72,6±1,5	4,8	30	73,8±0,7	3,7	57	70,5±0,6	4,5	3	72,9±2,0	3,5	25	73,8±0,8	4,2	50	72,9±0,7	4,9
54	10	24,0±0,5	1,6	42	25,2±0,3	1,7	66	24,9±0,2	1,8	3	25,0±0,3	0,4	32	23,9±0,3	1,5	54	24,8±0,2	1,7
55	9	51,1±1,2	3,5	33	51,1±0,4	2,6	59	52,1±0,4	3,2	3	47,3±1,7	2,9	27	48,5±0,5	2,6	53	48,4±0,3	2,5
54 : 55	9	47,1±1,4	4,2	33	49,3±0,6	3,5	59	47,9±0,6	4,5	3	52,9±1,4	2,5	27	49,4±0,9	4,8	53	51,4±0,6	4,5
75(1)	4	28,2±1,7	3,5	21	28,6±1,2	5,3	49	29,8±0,7	5,1	2	22,0±2,0	2,8	16	22,9±1,7	6,6	41	22,9±0,9	5,7
DS : DC	10	60,5±2,3	7,4	23	55,7±2,1	10,0	48	59,0±1,0	6,8	2	55,7±2,4	3,4	22	56,2±1,8	8,7	44	54,6±1,1	7,3
SS : SC	10	48,4±2,3	7,4	31	48,2±1,8	9,8	57	48,9±1,3	10,0	2	35,7±3,4	4,8	26	38,9±2,0	10,2	52	39,3±1,2	8,5
77	6	135,0±1,4	3,3	35	138,5±0,7	4,2	54	138,1±0,6	4,3	3	141,9±0,0	0,0	30	138,5±0,8	4,7	49	138,5±0,6	4,0
L zm*	4	117,1±0,6	1,2	20	121,4±1,3	5,8	43	121,9±0,8	5,1	3	121,8±2,3	4,0	19	123,4±1,3	5,5	36	123,6±0,8	4,7

* Požymių pavadinimus žr. 2, 3 ir 5 lentelėje.

8 LENTELĖ. SERIJŲ SKIRTUMŲ PATIKIMUMAS

Požymio Nr.*	Zemaičiai III—V a.— žemaičiai V—VI a.				Zemaičiai III—V a.—žemaičių ir aukštaičių paribys V—VIII a.				Zemaičiai III—XI a.—žemaičių ir aukštaičių paribys V—VIII a.			
	vyrai		moterys		vyrai		moterys		vyrai		moterys	
	d	t	d	t	d	t	d	t	d	t	d	t
1	-6,2	2,36**	-2,7	0,51	-6,0	2,29**	-6,0	1,15	0,2	0,18	-3,3	3,30**
8	-1,7	0,99	0,7	0,35	-3,9	2,32**	-0,1	0,05	-2,2	2,82**	-0,8	0,95
8 : 1	1,6	1,63	0,7	0,34	0,4	0,41	1,7	0,83	-1,2	2,14**	1,0	1,79
17	-4,1	1,37	-4,2	1,64	-4,5	1,52	-7,0	2,78**	-0,4	0,40	-2,8	2,33**
45	-2,4	1,50	-1,2	0,41	-5,3	3,40**	-3,4	1,19	-2,9	2,74**	-2,2	2,20**
48	-1,8	1,34	-2,0	0,66	-4,0	3,08**	-4,2	1,43	-2,2	2,82**	-2,2	2,34**
48 : 45	0,5	0,46	-1,5	0,90	0,1	0,09	-2,2	1,51	-0,4	0,70	-0,7	0,71
51	-0,5	0,66	1,0	3,33**	-1,5	2,06**	0,6	3,00**	-1,0	2,78**	-0,4	1,11
52	-0,8	2,22**	0,4	0,42	-0,3	0,83	0,4	0,42	0,5	1,19	0,0	0,00
52 : 51	-1,2	0,73	-0,9	0,42	2,1	1,30	0,0	0,00	3,3	3,59**	0,9	0,85
54	-1,2	2,07**	1,1	2,62**	-0,9	1,67	0,2	0,48	0,3	0,83	-0,9	2,50**
55	0,0	0,00	-1,2	0,68	-1,0	0,79	-1,1	0,64	-1,0	1,75	0,1	0,17
54 : 55	-2,2	1,45	3,5	2,11**	-0,8	0,53	1,5	0,99	1,4	1,65	-2,0	1,85
75(1)	-0,4	0,19	-0,9	0,34	-1,6	0,87	-0,9	0,41	-1,2	0,86	0,0	0,00
DS : DC	4,8	1,54	-0,5	0,17	1,5	0,60	1,1	0,42	-3,3	1,42	1,6	0,76
SS : SC	0,2	0,07	-3,2	0,81	-0,5	0,19	-3,6	1,00	-0,7	0,31	-0,4	0,17
77	-3,5	2,24**	3,4	2,25**	-3,1	2,04**	3,4	5,67**	0,4	0,43	0,0	0,00
L zm'	-4,0	2,80**	-1,6	0,61	-4,8	4,80**	-1,8	0,74	-0,8	0,52	-0,2	0,13

* Požymių pavadinimus žr. 2, 3 ir 5 lentelėse.

** p<0,05

9 LENTELĖ. ZEMAIČIŲ IR JŲ RYTINIO PARIBIO SERIJŲ SUGRETINIMAS SU PANASIOMIS RAIMYBINIŲ SRICIŲ SERIJOMIS (VYRŲ KAUKOLĖS)

Serija	Požymio Nr.				
	1	8	17	45	48
Zemaičiai III—V a.	186,4(11)	135,2(11)	135,2(9)	129,7(9)	68,6(10)
Reketė, IV—VI a. (kuršiai) ⁴	184,7(3)	138,0(3)	—	—	71,0(1)
Lorenbergas, VIII—XIII a. (prūsai) ⁵	185,9(18)	134,5(18)	135,7(12)	131,4(5)	—
Lyviai, X—XII a. (rinktinė serija) ⁶	184,7(13)	137,5(12)	133,3(11)	129,8(8)	71,0(10)
Jaunkandava, XVI—XVII a. (kuršiai) ⁷	183,1(8)	142,0(8)	131,4(8)	131,9(8)	67,7(8)
Durbė, XVII—XVIII a. (kuršiai) ⁸	184,6(59)	144,1(58)	132,5(47)	133,5(47)	69,4(47)
Dudėnės, XVI—XVII a. (Dauguvos delta) ⁹	184,1(24)	138,8(24)	135,8(24)	131,7(23)	69,8(20)
Palė, XIV—XVII a. (šiaurės vakarų Vidžemė) ¹⁰	182,6(21)	142,1(21)	131,2(21)	130,6(11)	68,7(12)
Martinsala, XIV—XVII a. (Dauguvos delta) ¹¹	186,5(183)	143,0(180)	135,1(158)	133,9(138)	70,2(106)
Zemaičiai, V—XI a.	192,6(48)	136,9(48)	139,3(33)	132,1(37)	70,4(32)
Lietuvos pilkapių kultūra, II—V a. ¹²	190,9(29)	139,5(28)	138,0(21)	132,0(20)	70,4(20)
Vakarų Lietuvos plokštinių kapinynų kultūra, II—V a. ¹³	191,3(99)	137,3(97)	138,6(75)	131,6(67)	70,2(83)
Žiemgaliai, V—VII a. ¹⁴	195,0(10)	136,6(10)	139,7(9)	132,7(3)	72,7(7)
Zemaičių ir aukštaičių paribys, V—VIII a.	192,4(63)	139,1(63)	139,7(53)	135,0(58)	72,6(59)
Griniūnai, V—VI a. (vakarų aukštaičiai) ¹⁵	191,1(14)	139,1(14)	140,0(14)	135,9(13)	73,2(12)
Obeliai, V—VI a. (vakarų ir rytų aukštaičių paribys) ¹⁶	195,3(20)	137,7(20)	142,3(20)	135,7(19)	71,6(19)
Rytų Lietuvos pilkapiai, V—VI a. (rytų aukštaičiai) ¹⁷	194,5(9)	137,9(9)	143,0(7)	137,5(7)	73,5(8)
Lejasbitenai, VII—X a. (latgaliai) ¹⁸	194,9(39)	139,1(33)	142,6(21)	136,0(19)	73,0(15)
Polocko krivičiai, XI—XIII a. ¹⁹	189,8(29)	138,4(29)	135,4(27)	135,6(14)	67,4(24)
Dregovičiai ir radimičiai, XI—XIII a. ²⁰	190,1(44)	138,4(44)	135,6(43)	137,0(18)	68,6(35)

⁴ Kauno kūno kultūros instituto bendradarbė J. Dobrovolskaitė-Tiknienė 1980 m. perdavė G. Česniui R. Masalskio rankraštį, kuriame yra jo ištirtų Reketės kaukolių, iškastų 1940—1942 m. P. Baleliūno ir J. Puzino ir po karo dingusių, individualūs matmenys. Rankraštis saugomas VVU AHE katedroje. J. Dobrovolskaitei-Tiknieniui reiškiamas gilią padėką už vertingos medžiagos išsaugojimą ir perdavimą.

⁵ Lissauer. Crania Prussica. Zweite Serie. Ein weiterer Beitrag zur Ethnologie der preussischen Ostseeprovinzen.—Zeitschrift für Ethnologie, 1878, Bd. 10, S. 1—6 und 81—134.

⁶ Денисова Р. Я. Антропология древних балтов с. 162.

⁷ Jaunkandava — latvių serija iš šiaurinio Kuršo, buvusios senosios lyvių teritorijos. Duomenys imti iš: Денисова Р. Я. Этногенез латышей, с. 235.

⁸ Kaukolės iš Durbės apraše: Алексеев В. П. Происхождение народов Восточной Европы.—М., 1969, с. 212, табл. 20.

- ⁹ Dudinių kapinynas yra Dauguvos žiotyse, buvusioje lyvių teritorijoje, duomenys imti iš: Денисова Р. Я. Этногенез латышей, с. 55—57, 229.
- ¹⁰ Palės medžiaga yra iš šiaurės vakarų Vidžemės, senosios lyvių teritorijos Metsepolės. Ją 1925 m. aprašė J. Primanis, duomenys palyginimui imti iš: Денисова Р. Я. Этногенез латышей, с. 50.
- ¹¹ Денисова Р. Я. Этногенез латышей, с. 223.
- ¹² Jungtinė medžiaga iš II—V a. Zastaučių, IV—V a. Daubų, Mažeikių raj., III—IV a. Zaduvėnų, Telšių raj., II—IV a. Visdergių-Papelkių, Šiaulių raj., III—IV a. Noruišių, Kelmės raj., III—IV a. Kairių, Šiaulių raj., IV—V a. Plaučiškių, Pakruojo raj., II—IV a. Raginėnų, Radviliškio raj., III—VI a. Daujėnų, Pasvalio raj., III—IV a. Berčiūnų, II—III a. Pajuosčio, III—IV a. Lepšių, Panevėžio raj., pilkapynų. Medžiaga skelbta: Česnys G. Mūsų eros pradžios Lietuvos pilkapių kultūros žmonių antropologija.—Medicina, 1984 (spausdinama).
- ¹³ Jungtinė medžiaga iš IV—V a. Eigulių, II—V a. Veršvų, II—III a. Sargėnų, III—IV a. Lauksvydų, Kauno raj., III—IV a. Seredžiaus, III—V a. Veliuonos, Jurbarko raj., III—V a. Upytės, Panevėžio raj., III—IV a. Vaitiekūnų, Radviliškio raj., kapinynų. Medžiaga skelbta: Česnys G. Lietuvos II—V a. plokštinių kapinynų žmonės (antropologinė apybraiža).—Lietuvos archeologija, V., 1981, t. 2. Pirmykštės bendruomenės irimas, p. 92—110.
- ¹⁴ Kaukoles 1939 m. aprašė J. Lycis, duomenys imti iš: Денисова Р. Я. Антропология древних балтов, с. 157.
- ¹⁵ Neskelbti šio darbo autoriaus duomenys, kaulinė medžiaga iš A. Tautavičiaus 1977 m. kasinėjimų Griniūnuose, Panevėžio raj.
- ¹⁶ Obelių kapinynas, Ukmergės raj., yra rytų Lietuvos pilkapių kultūros arealo vakariniame pakraštyje. Neskelbti šio darbo autoriaus duomenys. V. Urbanavičiaus 1978—1981 m. kasinėjimai.
- ¹⁷ Neskelbti šio darbo autoriaus duomenys, kaulinė medžiaga iš A. Tautavičiaus 1970—1971 m. kasinėto Taurapilio, Utenos raj., E. Butėnienės 1971 m. kasinėtų Maisiejūnų, Kaišiadorių raj., ir V. Urbanavičiaus 1977 m. kasinėtų Diktarų, Anykščių raj.
- ¹⁸ Денисова Р. Я. Антропология древних балтов, с. 157.
- ¹⁹ Алексеева Т. И. Этногенез восточных славян.—М., 1973, с. 158.
- ²⁰ V. Sedovo duomenys apie dregovičių ir radimičių kaukoles iš Baltarusijos teritorijos, iš piliakalnių su brūkšniuotąja keramika srities, matmenys palyginimui imti iš: Алексеева Т. И. Этногенез восточных славян, с. 52.

ЖЕМАЙТЫ III—XI ВВ. В КРАНИОЛОГИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Г. ЧЕСНИС

РЕЗЮМЕ

Проанализированы 280 черепов из 10 могильников III—XI вв. н. э. жемайтов и жемайтско-аукштайтского пограничья (табл. 1, рис. 1).

Собственно жемайтский ареал представлен сериями черепов из шести могильников (табл. 2 и 3). В трех ранних (Шаукенай, III—IV вв., Мауджёррай, IV—V вв. и Саугиняй, V—VI вв.) могильниках констатирован довольно грацильный антропологический тип, которому характерны среднелинная, узкая и средневисокая мозговая коробка, резкая долихокrania, узкое и низкое, мезенное лицо, хакеконхные орбиты средних размеров, узкий и низкий мезоринный нос, выступающее надпереносье и резкая горизонтальная профилированность лица. В более поздних сериях (Пагрибис, V—VII вв., Мауджёррай, VIII—IX вв. и Якштайчяй-Мешкяй, VIII—XI вв.) наблюдается очень массивный, но тоже узколицый тип с широкими и низкими глазницами, сильно выступающим носом. При этом черепа из Пагрибиса занимают как бы среднее положение между наиболее ранними и наиболее поздними жемайтскими материалами. При сравнении черепов из Мауджёррай, относящихся к IV—V и VIII—IX вв., создается впечатление, что во 2-й половине I тысячелетия узколицее

грацильное население сменяется массивным узколицым. Это впечатление не исчезает и тогда, когда мелкие серии объединяются в сборные серии жемайтов трех периодов — III—V, V—VII и VIII—XI вв. (табл. 4).

Для всех серий жемайтско-аукштайтского пограничья (табл. 5) характерны массивность мозгового и лицевого отделов черепа, резкая долихокrania, сравнительно широкое лицо, широкие и низкие орбиты, резкая вертикальная и горизонтальная профилированность лица. Из всего материала образованы две серии пограничья: Плинкайгалис, V—VI вв. и сборная серия V—VIII вв. Они представляют собой один краниологический тип (табл. 6).

Таким образом, жемайты были неоднородны. Выделенные комплексы признаков по восточноевропейскому масштабу можно считать разными вариантами одного типа. Так как для этногенетических исследований на такой небольшой территории, какой является Литва, целесообразно увеличить таксономический ранг, выделенные комплексы следует считать различными местными типами, хотя и довольно близкими между собой. Грацильный узколицый тип статистически недостоверно отличается от массивного узколицего, что объясняется малым числом наблюдений. Разница меж-

ду массивным узколицим (жемайты IV—IX вв.) и массивным широколицым (жемайтско-аукштайтское пограничье) типами в большинстве случаев достоверна (табл. 7 и 8).

Грацильный узколиций тип имеет аналогии в синхронном антропологическом материале куршей (Рекете, IV—VII вв.), в более позднем материале пруссов и ливов, а также в краниологических сериях II тысячелетия Латвии, раскопанных преимущественно на бывших территориях ливов (табл. 9). Делается предположение, что этот тип издавна был распространен на балтском побережье. Таким образом, более логично объяснять отличия ливов от других финноязычных племен влиянием на них этого типа, чем, как это делалось до сих пор, генетически связывать этот тип с ливами.

Массивный узколиций тип имеет аналогии в краниологическом материале начала I тысячелетия из ареалов культуры курганов Литвы и культуры грунтовых могильников Центральной Литвы (табл. 9), а также в серии земгалов V—VII вв.

Массивный широколицый тип проявляет сходство с сериями второй половины I тыся-

челетия северо-восточной Литвы — западными аукштайтами (Гринюнай, V—VI вв.), пограничьем между западными и восточными аукштайтами (Обяляй, V в.), северной территорией восточных аукштайтов (сборная серия культуры восточнолитовских курганов). Общие черты связывают их с латгалами VII—X вв., а также с полоцкими кривичами и некоторыми группами дреговичей и радимичей XI—XIII вв. (табл. 9).

Возникает впечатление о перемещении близких антропологических типов по направлению с востока на запад в середине и во 2-й половине I тысячелетия н. э. Так, массивный широколицый тип передвигается в восточную половину ареала узколицих людей, в западной половине которого формируются жемайты. Внутри жемайтского ареала отмечается продвижение массивного узколициго типа дальше на запад, на территорию грацильного узколициго типа. По всей вероятности, эти передвижения следует считать далеким эхом тех процессов, которые происходили в Восточной Европе во время переселения народов. В более позднее время они могли усиливаться из-за славянизации восточных балтских племен.

V—VII a. ŽEMAIČIŲ ETNINĖ ODONTOLOGIJA

IRENA PAPRECKIENE

Dantų morfologija, kaip fizinės antropologijos dalis, gali būti sėkmingai panaudota kompleksiskai spręsti etniniams klausimams, tuo labiau, kad dantys labai stabilus ir konservatyvus organas, mažai pasiduodantis redukcijai. Dantų, ypač pirmųjų krūminių, kramtomojo paviršiaus raštas, įvairus vagelių ir raukšlių išsidėstymas yra neatsitiktinis. Kiekviena vagelė turi savo vietą, filogenezę. Pagrindiniai morfologiniai bruožai, naudojami etninei odontologinei diagnostikai, dažniausiai kinta tik dėl metisacijos.

Sio straipsnio tikslas — išnagrinėti, kaip pasiskirstę V—VII a. žemaičių odontologiniai bruožai, ir nustatyti to meto žemaičių odontologinį tipą.

Ištirta 115 sveikų kaukolių ir 24 fragmentiškos iš 6 rytinio Žemaitijos pakraščio V—VII a. kapinių (I lent.). Remiantis odontologinių požymių tyrimo metodika, buvo nustatyta: viršutinio antro krūminio danties (M^2) emalio nutekėjimas (varveklis), diastema, kraudingas, viršutinio lateralinio kandžio (J^2) redukcijos laipsnis, viršutinių kandžių lingvalinio paviršiaus ypatybės, viršutinių krūminių dantų forma dėl hipokonuso redukcijos, apatinių krūminių dantų forma, dis-

talinė trigonido ketera, laužta metakonido raukšlė ir papildomas vidinis vidurinis gumburėlis (t. a. m. i.) apatinio pirmo krūminio danties (M_1) kramtomajame paviršiuje, viršutinio pirmo krūminio danties (M^1) Karabelio gumburėlis, apatinio pirmo krūminio danties metakonido antros vagos padėtis ir viršutinio pirmo krūminio danties parakonuso pirmos vagos (I pa) forma.

Sudarant tyrimo programą, vertinant odontologinius požymius vizualiai ir atspauduose buvo naudotasi A. Zubovo metodika (Зубов А. А., 1968). Dabar panagrinėsime kiekvieną bruožą atskirai.

Rezultatai ir jų aptarimas. Paleoantropologinei medžiagai nagrinėti vertingas bruožas yra antro viršutinio krūminio danties emalio nutekėjimo laipsnis. Europinėse grupėse ryškus emalio nutekėjimas pastebimas ne daugiau kaip 30% žmonių (Зубов А. А., 1973, с. 204). Manoma, kad tai labai subtilus požymis (Саливон И. И., 1971—1972, с. 159), leidžiantis nustatyti rytietišką — mongolidų — priemaišą. V—VII a. žemaičių ryškus emalio nutekėjimas (5+6 laipsnių) nustatytas 10,9%, keturių — 12,5%. Neaptikta nė vieno atvejo, kur jis būtų 7 ar 8 laips-